

ЖАҢА ӘЛІПБИ ЖӘНЕ «ЖАРШЫ» ЖУРНАЛЫ

Мария Майлықұтова,

*Баспа ісі және дизайн
кафедрасының аға оқытушысы*

Автор статьи анализирует проблемы изучения алфавита по материалам журнала «Жаршы».

The author of article analyzes problems of studying of the alphabet on magazine «Zharhi» materials.

Араб жазуы ислам дінімен бірге еніп, он ғасырдан астам уақыт бойы ең соңы 1930 жылға дейін елімізде қолданыс тапты. Ресей патшалығы қазақ жерін отарлап алған соң, қазақ елінің рухани мұрасына қол сұға бастады. Қазақ елін орыстандыру мақсатында, түркі халықтарын рухани біріктіріп отырған араб жазуының орнына орыс жазуының әріп таңбасын ендіру мәселесі алға қойылды. 1929 жылы 24-қаңтарда Қазақстан Орталық Кеңес Комитеті IV-сессиясында “Латын әрпі негізінде құрылған жаңа қазақ әліпбиі Қазақстанда мемлекет әліпбиі деп саналсын” деген қаулы қабылдады. Осы қаулыдан кейін 1931 жылдың 1-қазанынан әрі қарай барлық мекемелер, кооперативтер, түрлі кәсіпорындар мен ұйымдар істерін жаңа әліпбиге көшіруге тиіс деп табылды. Жаңа әліпбиге көшуге әзірлік жүргізілді. 1930 жылдың қаңтарынан бастап газет, журнал, кітаптар тек жаңа әліпбимен басылуы тиіс болды. Қазақстан оқу комиссариатына 1931-32 жылғы оқу жылдары барлық мектептер тек жаңа әліпбимен оқытылатын болсын деп нұсқау берді. Сессия Халық комиссарлар кеңесіне, оқу комиссариатына, орталық шаруашылық кеңесіне, баспа орындарына тапсырма берді.

Жаңа әліпбиді мерзімді басылымдар арқылы жұртшылыққа насихаттау, таныстыру бағытында Орталық Жаңа Әліпби комитеті 1929 жылы қаңтар айында “Жаршы” журналын шығарды. Белгілі баспасөз зерттеушісі, профессор Темірбек Қожакеев өзінің “Жыл құстары” атты еңбегінде 1929 жылы халыққа жаңа әліппені насихаттап, араб әліппесінің қиындығына көз жеткізу үшін “Жаршы” журналы шығарылды” [1, 17 б.], – деп жазады.

“Жаршы” журналының алғашқы санының редакторлары І. Қабылұлы, Ш. Тоқжігітұлы, Ә. Байділдаұлы сынды қаламгерлер болды. Басылымның алғашқы бетінде жаңа әліпби туралы Үкімет қаулысы ұсынылған. Келесі бетінде қаламгер-журналист Шәймерден Тоқжігітұлының “Қазақстанда жаңа әліпби төңкерісі” тақырыпты бас мақаласы ұсынылған. Мақала “Күншығыс елдерінің латын әліппесіне көшуі төңкерісшілдік мәні бар жұмыстың бірі дегенді Ленин айтқан деп қазіргі латын жұмысына бас-көз болып жүрген Самат ағай Ағамалыұлы қарт екі сөзінің бірінде айтып қоймайды” деп басталады. Бұдан әрі қарай автор Қазақстанда әліпби төңкерісінің басқа республикаларға қарағанда кешеуілдеп қалғандығын айтады. Оның себептерін төмендегідей түсіндіреді: “Қазақстан басқа жерлерге қарағанда елінің жерінің айрықша өзгешеліктері, Қазақстан жаңа жұртшылығының бұдан да гөрі ірірек жұмыстан қолы тимегендігі, қазақ арасында ескі оқығандардың не дәуір кері тартпаға салып бөгендігі сияқты себептер болды” [2, 2 б.].

Автор латын әрпіне көшу мәселесі 1926-1927 жылдан бастап қызу қолға алынғандығын айтады. Оның мәлімдеуінше, 1929 жылға дейін латыншылдардың жетпіске жуық қоғамдары мен ұйымдары құрылып, олардың мүшелерінің саны 4026 адамға жеткен. Осы ұйым мүшелері арқылы қалың көпшілік арасына жаңа әліпбиді насихаттау шаралары жүзеге асты. Сонымен қатар 1927 жылдан бастап Орталық Комитет пен Оқу комиссариатының қолға алуымен оқытушылардың даярлық мектептерінен 1163 адам, оқу инспекторларын дайындайтын курстан 128 адам, кеңес қызметкерлерін дайындайтын курстан 362 адам, наборщиктер, әріп тізушілер, баспахана қызметкерлерін дайындайтын курстан 45 адам, жалпы мектептерден 574 адам, өнер-білім мектептерінен 2646 адам жаңа әліппені сауат ашып шыққан. Мақалада 1927-1929 жылдарда жалпы тиражы 81500 данамен он шақты оқулықтармен әліппелер жарық көргенін айта келіп, мынадай деректер келтіреді: “Балалар үшін

4 кітап 20 баспа табақпен 55 мың дана болып шықты. Жаңа әліппенің Жалпы Одақтық Орталық Комитетінен алғанымыз 50164 сом еді. Бұл орнымен жұмсалып отыр. Енді алдымыздағы жылға сұрап отырғанымыз 321 мың сом ақша” [3, 3 б.].

Публицистикалық туындыда жазылып отырған жайдың ауқымдылығын көрсетіп отыру, нақты деректермен негіздеп отырудың маңызды зор. Сондықтан да кез-келген мақалада міндетті түрде деректер келтіру арқылы қаламгер ойын дәлелдеп, дәйектеп отырады. Құр жалаң цифрды тізбелей беру ешнәрсе бермейді. Ол басқа мәліметтермен салыстыра баяндалу арқылы мән-маңызға ие болды. Журналистикада цифрлы материал әдетте әлдебір оқиғаны немесе құбылысты нақтылау үшін пайдаланылады. Бұл ойымыз баспасөз зерттеушісі Н.Г. Левинтовтың “Цифрлы материал дәлелдеу құралы ғана емес, сонымен қатар құбылыстың сандық жағын зерттеу арқылы және сандық өзгерістердің сапалық өзгерістерге ауысуы ықпалымен шындықты танудың қуатты құралы” деген тұжырымына дөп келеді [4, 3 б.].

Мақала қорытындысында Тоқжігітұлы Қазақстан Орталық Атқару комитетінің желтоқсан айында болған IV-сессиясында “Жаңа әліпби – мемлекет әліпбиі” деген заң шыққанын ескерте отырып, көпшілікті жаңа әліпті іске асыруда ат салысуға шақырады. Сөз соңында “Жамау-жасқау арап таңбаларының күні бітті. Арабшылдардың да қарқыны баяулайын деді. Сөз жоқ олар әлі де болса да біткен жоқ. Сондықтан олармен де күресе отырып, ендігі жұмыста іске тірек керек” [5, 4 б.] – деп ойын тұжырымдайды.

Бір әріптен екінші әріпке көшкенде халық жаппай сауатсыздыққа енеді. Мұғалімдердің өздері жаңа әліппені қайта сауат ашады. Бұрын хат таныған адамдар да сауатсыздар қатарына кіріп, қайтадан сауат ашуға мәжбүр болады. Бір қаріпті тастап екінші қаріпке көшу мәдени-рухани тұрғыдан да, саяси-экономикалық тұрғыдан да пайдасыз шара. 30-жылдардағы халықтың әлеуметтік жағдайын ескерсек, тиімсіз әрекет екенін ұғу қиын емес. Сол тұстағы баспасөз беттерінен “арабшылдарды”, яғни алаштың зиялы азаматтарын “ескішілдер, керітартпаға салушылар, молдалардың шашбауын көтерушілер” деп айыптау жиі кездеседі. Кеңес үкіметінің түркі халықтарының арасындағы рухани тұтастықты жою, халықты қалыптасқан жазба мұрасынан айыру арқылы өткенін санасынан өшіру мақсатымен “мәдени төңкеріс” ұйымдастырып отырғанын “арабшылдар” жақсы түсінді. Олар үзілді-кесілді қарсы болды. Осы көзқарастары үшін оларды қазақ зиялыларының екінші бір тобы яғни “латыншыл-

дар” “жерден алып жерге салулары” орынсыз дер едік. Латыншылдардың көпшілігінің мақалалары ұраншылдық сарында, науқаншылдық бағытта жазылған.

“Жаршы” журналын Орталық Жаңа Әліпби комитетінің латын таңбаларын насихаттау, жаңа әліппені елді сауаттандыру мақсатында шығарғандығы жоғарыда айтылды. Жаңа әліпби төңкерісі Қазақстанда ғана емес кеңес одағының құрамындағы шығыс-түрік елдерінде түгелдей жүзеге асырылды. “Жаршы” журналында Кеңес одағының құрамындағы ұлт республикаларындағы жаңа әліпби төңкерісі жайлы мағлұмат беру мақсатында “Жаңа әліпби қозғалысы” атты мақала жарық көріпті. Автор мақала соңына “Әкім” деп қол қойған. Мақалада шығыс-түрік елдеріндегі жаңа әліпби қозғалысына төмендегідей баға береді.

“Шығыс-түрік жаңа әліп таласы 1926 жылдың басында-ақ біткен. Бакуде 1926 жылы мартта болған Одақтағы жалпы түрік сиезі жаңа әліпбиді жүзеге асыруға тура жол ашқан еді” [4, 4 б.]. Автордың пікірі орынды. Жаңа әліпбиді жүзеге асыруда алдыңғы шепте Әзербайжан елі болды. Жаңа әліп кіндік комитетінің төрағасы Самат Ағамалыұлы Лениннің қабылдауында болғандығын, Ленин бұл мәселені “Күншығыс елдерінің латын әліппесіне көшуі төңкерісшілдік мәні бар жұмыстың бірі” деп бағалағандығын айтып, жаңа әліпті қызу нәсихаттады. Самат Ағамалыұлы Әзербайжанда ғана емес, ұлт республикаларының бәрінде латын қаріптерінің қолдау табуына бел шешіп, білек сыбанып кіріскен. Латыншыл Телжан Шонанұлы ол туралы былай деп жазады: “1922 жыл Әзірбайжанда жаңа әліп кіруге С.

Ағамалыұлы бастық болды. Түрік білімпаздары сиезін шақыруда да Ағамалыұлы басшылық етті. Одақтық жаңа әліпби комитетін құруда С. Ағамалыұлы басшылық етіп, өлгенше комитеттің төрағасы болып келді. Араб әліппесін жойып, жаңа әліппенің өрісі кенуде С. Ағамалыұлының қызметі зор болды. Арабшылдардың салт-сана қорғанын бұзуға Самат аға белсене кірісті” [58].

Ұлт республикаларынан тысқары Ресей құрамасындағы түрік елдерінде жаңа әліпби оңайлықпен жүзеге аса қоймады. Оқыған көзі ашық азаматтар тарапынан қарсылықтар болды. Қарапайым халық арасынан да қолдау таппады. “Жаңа әліпби қозғалысы” [5, 5 б.] деген мақалада автор іс барысын былайша суреттейді: “Ұлт республикаларынан тысқары Ресей құрамасындағы түрік елдері жаңа әліпби ісінде артта қалған еді. Еңбекшілер ынтасына көп уақыттан бері жол аша алмауда еді. Қазірде ол кетіпті. Үстіміздегі жыл июнь айынан бастап іс жандануға бет қойған көрінеді”. Автордың “іс жандануға бет қойған көрінеді” деуінің себебі бар. 1928 жылы 23-мамырда Ресей Оқу комиссариаты қаулы шығарды. Қаулыда Ресей комиссарлар кеңесі “Жаңа түрік әліпбиі аз ұлттарға ұлт әліпбиі деп бекітілсін” деп көрсетілді. Сондай-ақ, “... бастауыш мектептер мен басқа да білім беру мекемелеріне 1928-1929 оқу жылынан бастап жаңа әліпби кіргізілсін” деген шешім қабылданды. Жергілікті оқу комиссариаттарына бұл іске ерекше қаржы белгілеін тапсырды. “Жаңа әліпби қозғалысы” деген мақалада: “Қаулы іске аса бастаған көрінеді. Оқу комиссариаты осы жылға арнап 352 мың сом ақша шығарыпты” [6, 4 б.] деп жазады.

1. Қожакеев Т. Жыл құстары. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 239 б.

2. Тоқжігітұлы Ш. Қазақстанда жаңа әліпби төңкерісі // Жаршы. – 1929. – №1. – 2-4 бб.

3. Латыншылдың бірі. Қазақ білімділер съезінде латын қарпі // Еңбекші қазақ. – 1924. – 2 шілде.

4. Левинтов Н.Г. Цифры в преподавании новейшей истории. – М.: Просвещение, 1968. – 263 с.

5. Әкім. Жаңа әліпби қозғалысы // Жаршы. – 1929. – № 4. – 6-7 бб.

6. Шонанұлы Т. С. Ағамалыұлы туралы пікірі // Жаршы. – 1930. – №1(6). – 21-22 бб.